

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

УДК 378.124.046.12

Неля Глузман, кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри методики початкової та дошкільної освіти, докторант
Республіканського вищого навчального закладу
“Кримський гуманітарний університет”,
м. Ялта

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті досліджується проблема професійної підготовки вчителя в різні історичні епохи.

Ключові слова: професійна освіта, учитель, вихователь, педагогічна майстерність, педагогічна діяльність, освітні технології.

Постановка проблеми. Майбутнє країни визначається освітою її народу, а провідна роль у наданні освіти належить вчителю. Через діяльність учителя реалізується політика держави, спрямована на зміцнення інтелектуального, духовного та культурного потенціалу її громадян, розвиток вітчизняної науки та техніки, збереження та примноження культурної спадщини народу, формування підростаючого покоління, здатного до свідомого суспільного вибору.

Професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів – прерогатива вищих закладів освіти й визначається національними нормативними документами, а також цілями, завданнями, вимогами, критеріями та стандартами, які лежать у основі світових та регіональних інтеграційних процесів, зокрема Болонського. Реформування системи вищої педагогічної освіти передбачає радикальні зміни у пріоритетних цілях навчання. На перший план виносяться завдання розвитку особистості на основі її внутрішнього потенціалу, згідно з найкращими культурно-історичними та технологічними досягненнями людства та національними цінностями. Ефективним засобом оновлення змісту педагогічної освіти у вказаних напрямках може стати історія науки, оскільки вона є невід’ємною складовою загальної культури, необхідною умовою сучасного розвитку науки, важливим джерелом комплексу фундаментальних і гуманітарних знань, засобом подолання суперечностей між новими й старими знаннями, а також одухотворення й олюднення освіти.

Проблема професійного становлення вчителя завжди була актуальною в історії розвитку педагогічної думки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розвиток професійної освіти в Україні висвітлено

у дослідженнях багатьох педагогів та методистів: О.А. Абдуліної, А.М. Алексюка, О.В. Глузмана, В.В. Горшкової, В.М. Гриньової, В.О. Гусєва, І.А. Зязюна, М.Я. Ігнатенко, Г.А. Луканкіна, О.Г. Мордковича, М.Д. Никандрова, І.О. Новик, О.І. Піскунова, К.К. Платонова, Н.О. Половникової, Л.І. Рувинського, В.А. Семиченко, З.І. Слєпкань, Н.Л. Стефанової, І.Ф. Тесленко, Н.Д. Хмель та ін. Згідно з положеннями їх наукових праць, основними завданнями підготовки педагогічних працівників в Україні є: оптимізація кадрового забезпечення навчальних закладів; модернізація системи підготовки педагогічних працівників; оновлення змісту та форм професійної діяльності педагогічних працівників, удосконалення післядипломної освіти; підвищення ролі вчителя у формуванні громадянського суспільства; поглиблення міжнародного співробітництва у сфері новітніх технологій і розширення співпраці з діаспорою; підвищення рівня соціально-економічного та фінансового забезпечення підготовки педагогічних працівників, їх професійної діяльності та післядипломної освіти.

Саме тому **метою статті** є обґрунтування тези, що національна професійна підготовка вчителів початкових класів з одного боку має стародавні традиції й прогресивні тенденції, з іншого – є заставою творчого використання педагогічної спадщини в умовах реформування освітньої системи України.

Виклад основного матеріалу. Новим поштовхом у реформуванні професійної підготовки майбутніх учителів стало створення нової концепції гуманістичної педагогічної освіти, наближеної до життя. Метою педагогічної освіти має бути формування особистості педагога, здатного реалізовувати головне завдання освіти – всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства – відповідно до тієї

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

частини культурної спадщини, з якої він спеціалізується [6].

Проблема професійної підготовки вчителя була актуальною в різні історичні епохи. Так, ще Марк Фабій Квінтіліан, римський педагог-оратор (42–118 рр.). у рішучій формі висловив вимоги до вчителя, які не раз повторювалися майже його словами в європейській педагогіці. Педагог-оратор зазначав, що вчитель, насамперед, повинен викликати в собі батьківські почуття до своїх учнів; а також учитель повинен бути простим у викладанні, терплячим у роботі, більше старанним, ніж вимогливим. Учитель повинен охоче відповідати тим, хто запитує, і змушувати відповідати мовчазних. М.Ф. Квінтіліан зазначав, що вчитель повинен бути ґрунтовно підготовлений, тому рішуче відкидав думку, що для навчання дітей молодшого віку придатний менш здібний і підготовлений учитель, ніж для дітей старшого віку. Якщо початкове навчання доручити поганому вчителю, то в майбутньому буде важко виправляти його помилки. Він вважає, що дитячим головам шкодить надмірна вимогливість учителя, оскільки від неї народжується боязкість, зневіра і, нарешті, огида до навчання [3].

Вперше про роль учителя у навчанні та вихованні дітей на повний голос заявив відомий чеський педагог-демократ, основоположник дидактики Ян Амос Коменський. Розкриваючи мету, принципи, методи навчання та виховання дітей, він велику увагу приділив особистості вчителя, його ролі в навчально-виховній роботі школи.

Принцип “вчити інтенсивно, щоб ні в учнів, ні в учителів не було перевантаження або нудьги, щоб навчання відбувалося з великим задоволенням для обох сторін”, на думку Я.А. Коменського, висуває особливі вимоги до вчителя. Йому, творцю майбутнього, необхідно багато знати й вміти; володіти мистецтвом навчання та виховання; знати, чому, коли та як необхідно виявляти вміння використання мистецтва суворості; необхідно збуджувати в дітях гаряче бажання пізнання та навчання, а це можливо, якщо вчитель буде притягувати їх своїми манерами та словами, батьківським ставленням, якщо він буде чесним і працелюбним [2].

Видатний німецький педагог-демократ, основоположник сучасної системи виховання Адольф Дістервег у книзі “Керівництво до підготовки німецьких учителів” (1835 р.), розкриваючи принципи розвиваючого навчання та систему дидактичних правил, обґрунтував певні вимоги до підготовки вчителя. Любов учителя до

предмета, володіння методикою викладання, вміння викликати в учня радісне усвідомлення знання та вміння, бажання вчитися – ось основа успішної роботи вчителя, вважав А. Дістервег. Але ці положення, на його думку, наберуть сили лише за умови систематичної самоосвіти, досконалості у своїй спеціальності, систематичного вивчення педагогіки та методики. Він вважав, що освіта ніколи та ніде не буде чимось завершеним, вона перебуває у стані становлення та змін, реалізується в діяльності та вдосконаленні. Процес навчання інших для самого вчителя, стверджував А. Дістервег, є школою самоосвіти. Тому він повинен постійно працювати над розширенням свого світогляду: загального – як людина та громадянин, спеціального – як учитель.

А. Дістервег стверджував: “Як ніхто не може дати іншому того, чого не має сам, так не може розвивати, виховувати та навчати інших той, хто сам не володіє належним рівнем розвитку, виховання та навчання” [2, 198].

Багато вітчизняних педагогів у різні історичні періоди також працювали над проблемою підготовки вчителя.

Видатний просвітител XVIII ст. Г.С. Сковорода завжди високо цінував працю вчителя, був до нього вимогливим: сила педагога в його знаннях, благородстві, любові до дітей, до своєї справи. Істинного вчителя, на думку Г.С. Сковороди, характеризує, перш за все, любов до свого народу, висока людяність, принциповість, відсутність розходження між словом і ділом. Важливою якістю вчителя мислитель вважає педагогічну майстерність: вміння викладати цікаво, наочно, застосовувати вправи, роботу над книгою, володіння голосом тощо [8].

У 60-х роках XIX ст. значні зміни у розвиток вітчизняної педагогіки вніс видатний хірург, а згодом і не менш видатний педагог М.І. Пирогов. Він знову відкрив вітчизняній педагогіці її соціальну роль і соціальну значущість. Працюючи опікуном Одеського та Київського навчальних округів, він лаконічно формулює вимоги до вчителя:

- кожен учитель повинен мати достатню загальну та спеціальну підготовку;
- він повинен стояти якомога вище в моральному та загальнокультурному відношенні;
- учитель повинен прагнути до вдосконалення педагогічної майстерності: “Яку б систему не обрали та як би вміло не було складено статут, якими б добрими не були інструкції та програми, все-таки весь успіх справи залежатиме від особистості” [4, 80].

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Вагомий внесок у вирішення проблеми підготовки вчителя вніс видатний вітчизняний педагог К.Д. Ушинський, який підкреслював соціальну та моральну роль учителя, одночасно називаючи його вихователем. Даючи високу оцінку діяльності вчителя в суспільстві, він писав: “Вихователь, який стоїть на одному рівні з сучасним вихованням, відчуває себе живим, діяльним членом великого організму, який бореться з невіглаством і вадами людства, є посередником між усім, що було шляхетного та високо морального у минулій історії людей, і поколінням новим, охоронцем святих заповітів людей, що боролися за істину. Він відчував себе живою ланкою між минулим і майбутнім...” [10, 192].

К.Д. Ушинський заперечував і активно виступав проти думки щодо не важливості педагогічних знань, проти того, що основне – це досвід, практика, а знання про педагогічний процес прийдуть під час роботи. З цього приводу він писав: “Мистецтво виховання має ту особливість, що майже всім воно здається справою знайомою та зрозумілою, а окрім терпіння, вроджених здібностей і вміння, необхідні ще й спеціальні знання, хоча багаточисленні педагогічні помилки наші могли б усі перекопати в цьому” [10, 192].

К.Д. Ушинський підкреслював, що вихователь повинен володіти широким колом знань з анатомії, фізіології, філософії, економіки та інших наук, а основне – знати дитину в усіх відношеннях. Ці знання педагог назвав людинознавством.

XX століття з усіма своїми історичними змінами й катаклізмами у певні історичні моменти вносило свої вимоги до професійної підготовки вчителя. Утворення та діяльність Української народної республіки (1917 – 1919 рр.) внесло певні зміни у формування українського шкільництва, висунуло нові вимоги до особи вчителя. Серед видатних діячів того часу особливої уваги заслуговує діяльність С.Ф. Русової, яка в період української революції була головою департаменту дошкільної та позашкільної освіти, головою Центрального Бюро Всеукраїнської вчительської спілки.

Серед багатьох проблем становлення української національної школи С.Ф. Русова торкається проблеми підготовки вчителя. Вона науково обґрунтувала вимоги до вчителя нової школи: фундаментальна науково-теоретична та методична підготовка; високі моральні якості; постійне прагнення до самовдосконалення та самоосвіти; висока працездатність і любов до праці; справедливість і доброта; національне розуміння дитини тощо [7].

Разом із тим С.Ф. Русова окреслила й певні шляхи підготовки українського вчительства, а саме: створення спеціальних навчальних закладів; внесення радикальних змін до діяльності існуючих учительських шкіл, педагогічних класів, жіночих гімназій; викладання української мови, літератури, історії України, географії рідного краю на учительських курсах; організація у вищих навчальних закладах, що готували вчителів, кафедр українознавства.

Формуючи вимоги до вчителя, С.Ф. Русова писала: “Це мусить бути незвичайної моральної краси людина, що безпосередньо своїми переконаннями, всім своїм поведінням повинна впливати на своїх учнів... Учитель повинен бути не якимсь ремісником, а апостолом правди та науки, який має перед собою не лише матеріальну нагороду за працю, а велике гуманне завдання” [7, 210].

Серед вимог до особистості вчителя, висунутих А. Волошином – видатним педагогом Закарпаття початку XX ст., важлива роль надається методиці викладання, якою повинен володіти вчитель: “Метода вчителя лиш тоді має силу, а навчання тоді буде артистичне, коли вчитель є артистом, коли в навчання своє вклав живу особистість” [4, 94].

П.П. Блонський, науково-педагогічна діяльність якого є яскравим прикладом поєднання теорії та практики, стверджував, що вчителі повинні бути вихованими та глибоко освіченими людьми, безперервно вдосконалюючи свої знання та майстерність, бути цікавими особистостями, які люблять життя. Щоб стати такими вчителями, вважав він, студенти ще у вищому навчальному закладі повинні брати активну участь у педагогічній роботі та громадському житті. П.П. Блонський також закликав до органічної єдності теоретичної та практичної підготовки, тісного зв'язку педагогічної теорії зі шкільною практикою та реалізував ці вимоги у своїй практичній діяльності в ролі керівника та викладача Академії соціального виховання. Він стверджував, що практикою навчання можна оволодіти лише на практиці; педагогіку неможливо вивчити лише лекціями та книгами, а важливою умовою формування практичних умінь і навичок у стінах педагогічного вищого навчального закладу є практика [1].

Значний внесок у розробку проблем підготовки вчителя вніс А.С. Макаренко. Він завжди підкреслював роль педагогічної майстерності в діяльності вчителя, вказував шляхи оволодіння нею та вважав, що необхідно глибоко оволодіти педагогічною теорією – “найбільш складною,

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

діалектичною, рухливою наукою”, а також технологією педагогічного процесу, педагогічною технікою [5, 101].

Педагогічна майстерність, на думку А.С. Макаренка, – це не особливе мистецтво, яке вимагає таланту, а спеціальність, якій треба вчитися. Він вказує шляхи формування педагогічної майстерності, які залишаються актуальними й сьогодні: розвиток уваги вчителя, вміння читати обличчя вихованців, їх жести, внутрішні стани тощо; формування вміння керувати своїм обличчям, поведінкою, жестами; формування мовної техніки, постановка голосу; розвиток емоційно-вольових якостей і комунікативних умінь; акторська підготовка, вміння грати в дитячому колективі, розігрувати педагогічний гнів, йти на педагогічно доцільний ризик; підготовка до подолання опору вихованців виховним впливом; психологічна підготовка, формування дослідницьких навичок майбутнього вчителя [5].

Ідеї відомих вітчизняних педагогів щодо завдань, змісту та методів підготовки вчителя отримали широкого визнання та розповсюдження в педагогіці 50 – 70-х років. У цій галузі цікавими є думки В.О. Сухомлинського. Він підкреслював необхідність глибокого знання науки, основи якої викладає вчитель, творчого володіння педагогікою та психологією, технологією та технікою педагогічної роботи, педагогічною та мовною культурою. В.О. Сухомлинський завжди показував приклад створення творчої лабораторії вчителя, її збагачення з року в рік. “За своєю логікою, за філософською основою, за творчим характером, – стверджував вчений, – педагогічна праця неможлива без елементу дослідження... Стає майстром педагогічної праці найшвидше той, хто відчув у собі дослідника” [9, 248].

Близькість педагогічної праці до наукового дослідження В.О. Сухомлинський вбачав у аналізі фактів і необхідності передбачати. Учитель, вважав він, який не вміє або не хоче думками проникати в глибину фактів, у причинно-наслідкові зв'язки між ними, перетворюється в ремісника, а його праця за відсутності вміння передбачати стає мукою: вчитель мучиться сам і мучить дітей.

Ідеї видатних діячів народної освіти, відомих вітчизняних педагогів про принципи та зміст підготовки вчителя на різних історичних етапах мають велике значення для теорії та практики вищої педагогічної освіти. Обґрунтовані ними принципи зв'язку навчання та виховання майбутніх учителів із життям, єдності теоретичної та практичної підготовки, поєднання навчально-виховної роботи у ВНЗ із самоосвітою майбутніх учителів, підготовки їх як до викладацької, так і

до виховної роботи стали провідними й отримали подальший розвиток у теорії та практиці сучасної вищої педагогічної школи.

Нові реалії сучасності, інтеграція молоді держави у світове співтовариство вимагають створення нової системи освіти, якій притаманні, з одного боку, особливості національного характеру, а з іншого – відповідність міжнародним критеріям і вимогам. В умовах високого динамізму розвитку науки й освіти, стрімкого оновлення системи знань на перший план виступають завдання перегляду змісту та форм навчання, орієнтації вищої освіти на особистість студента, запровадження нових технологій навчання, які забезпечували б високу якість підготовки випускників вищої школи.

Висновки. Таким чином, проблема професійної підготовленості вчителя до педагогічної діяльності у контексті сучасних підходів пов'язана з його особистісним досвідом, особистісним вибором, особистісними цінностями. Саме тому формування професійної майстерності у студентів педагогічних закладів потребує подальшого дослідження, використання у практиці організації навчально-виховного процесу новітніх підходів, запровадження ефективних освітніх технологій, що сприятиме підготовці спеціалістів згідно нових стандартів, продиктованих входженням України в європейський освітній простір.

1. Блонский П.П. Мои воспоминания. – М., 1971. – 165 с.

2. Дістервег А. Вибрані педагогічні твори: Пер. з рос. – М., 1956. – 201 с.

3. Коменский Я.А. Великая дидактика // Хрестоматия по истории зарубежной педагогики / Под. ред. А.П. Пискунова. – М.: Просвещение, 1981. – С. 91 – 181.

4. Кравець В. П. Історія української школи і педагогіки. – Тернопіль, 1994. – 324 с.

5. Макаренко А.С. Некоторые соображения о школе и наших детях // Макаренко А. С. Избранные произведения: В 3 т. – К.: Радянська школа, 1985. – Т. 3. – С. 99 – 104.

6. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта. – 2002. – 24 квітня. – С. 2 – 4.

7. Русова С.Ф. Нова школа // Русова С. Ф. Вибрані твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 207 – 219.

8. Скворода Г.С. Убогий жайворонок // Скворода Г.С. Твори: В 2 т. – К.: А.Т. “Обереги”, 1994. – Т. 2. – С. 124 – 137.

9. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям. – К.: Радянська школа, 1988. – 303 с.

10. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання // Ушинський К.Д. Вибрані твори: В 2 т. – Т. 4. – С. 192 – 417.

Стаття надійшла до редакції 07.12.2008